

Judea onder Grieks-hellenistische heerschappij. Het hellenisme. Hellas is Griekenland. Hellenisme behelst de Griekse manier van leven en het Griekse cultuurgood: beeldende kunst, literatuur van Homeros tot Euripides, filosofie - in prachtig Nederlands 'wijsbegeerte' - van de pre-socratici naar Plato, Aristoteles en de Stoa, en strakke, geometrische architectuur. Maar ook staat hellenisme voor despotische bewindsvoering en een nieuwe economie: de handel neemt een hoge vlucht, de geldcirculatie bereikt een peil als nooit eerder in de geschiedenis vertoond, maar wel ten koste van traditioneel-agrarische gemeenschappen. De hellenistische 'globalisering' beroofde talloze kleine boeren van akker, wijngaard en huis. In het bijbelboek Daniël wordt de Grieks-hellenistische heerschappij vergeleken met een beest dat opduikt uit de zee, 'met zijn ijzeren tanden, zijn koperen klauwen, dat vrut en vermaalde en wat overbleef vertrad met zijn poten' (Daniël 7:19).

Juda, die landstreek met Jeruzalem als hoofdstad, was eerst van de Perzen en daarna van de Grieken. Jeruzalem wordt een *polis*, een stadstaat naar Grieks model. Onder Griekse heerschappij komt een samenleving tot ontwikkeling, een politiek en een economie, rond andere waarden dan die van de Tora, de Judese levensleer en manier van leven. Voor de Tora is nagenoeg geen ruimte meer. Er groeit een diepe kloof tussen de grootstedelijke elite en de agrarische bevolking waar zij over heerst. Alle meeropbrengsten van de oogst gaan naar de huizen van de grootgrondbezitters.

Het boek Ben Sira, ofwel Wijsheid van Jezus Sirach, wordt gerekend tot de wijsheidsliteratuur, samen met onder andere de boeken Spreuken, Job en Qohelet, ofwel Prediker. Die drie boeken hebben een plaats gekregen in de Hebreeuwse bijbel, Ben Sira niet. Zijn omvangrijke boek, geschreven in Jeruzalem rond het jaar 180 vóór onze jaartelling, werd ruim een halve eeuw later in het Grieks vertaald door zijn kleinzoon die zich had gevestigd in Egyptisch Alexandrië. Deze Griekse versie werd uiteindelijk opgenomen in de Griekse vertaling van de Hebreeuwse bijbel, de zogeheten Septuaginta, in Alexandrië tot stand gekomen ten behoeve van Griekstalige Joden. Was dat niet gebeurd, dan was het boek Ben Sira onherroepelijk verloren gegaan. Maar het is er nog en we kunnen het lezen.

Ben Sira, 'zoon van Sira', met als voornaam Jehosjoea, in het Grieks Iēsous, Jezus. Wijsgeer in Jeruzalem. 'Ontzag voor God' - die met zijn naam - is bron van alle wijsheid en daar moet een leven volgens de Tora, de onderwijzing van het oude Israël en Juda, aan beantwoorden. Ben Sira wordt niet moe op te komen voor de Tora die hij zo veel mogelijk vrij wil houden van Griekse vormen en gedachten. Daar is hij slechts ten dele in geslaagd. Vreemd is dat niet. Probeer je maar eens te onttrekken aan de lokroep van een dominante cultuur, politiek en economie, met een universele reikwijdte bovendien. Een 'paraplucultuur' zogezegd, waaronder minderheden een ferme inspanning moeten leveren om hun eigenheid zoveel mogelijk te behouden. Wat niet zelden leidt tot conflicten, zowel intern als extern. Intern bijvoorbeeld tussen de eerste generatie migranten en hun kinderen. Tussen wat vreemd blijft voor de eerste generatie en door de tweede generatie als thuis wordt ervaren. En extern, hoe mensen van ver gekomen, met hun vreemde gebruiken, door zogeheten 'autochtonen' worden gevreesd en gezien als een bedreiging - alles wat anders, vreemd en daarom angstwekkend is. De spanning tussen behoud van culturele eigenheid en de plicht tot assimilatie - het is een van de kernconflicten in de geschiedenis van de mensheid op aarde; een conflict bovendien dat in onze dagen de samenleving, niet enkel in dit land, in ernstige mate ontwricht.

Ben Sira, wijsgeer in Jeruzalem en leraar in het leerhuis, zou je kunnen typeren als een reiziger tussen twee werelden - tussen zijn Joodse traditie en cultuur en Griekse vormen en gedachten. Hij

is rijk, vermoedelijk een grootgrondbezitter en zeker houder van slaven - een zevenvinker van het zuiverste water. Hij maakt deel uit van de elite in Jeruzalem, maar is afkerig van het modieuze streven onder vele hooggeplaatsten om alles wat Grieks is stevig te omarmen, ten koste van de Joodse manier van leven.

Maar wat hij zegt over het houden van slaven en de omgang met hen, doet wel heel sterk denken aan de Griekse moraal die pleit voor matiging, vanuit het welbegrepen eigenbelang. Slaven moet je goed behandelen, anders heb je niets aan ze. Zeker, je moet als eigenaar ook streng zijn: een slaaf is weinig anders dan een ezel. Daarom stokken en knuppels bij de hand houden. Maar lijfstraffen niet overdrijven. En een goede verstandhouding opbouwen. Doen alsof hij je broer is - je hebt hem ten slotte nodig.

De Tora is hier nagenoeg aan het oog onttrokken: niets over het vrijlaten van slaven na zeven jaar dienstverband of over financiële compensatie voor gedane arbeid.

In veel opzichten is Ben Sira een sympathieke gast. Hoewel zelf zeer vermogend - en zonder geplaagd te worden door belasting op vermogen - heeft hij weinig op met de rijken - de Sander Schimmelpenninck van de Oudheid. Hij ziet scherp de niet te dichten kloof tussen de rijken en de armen. Regelmatig komt hij op voor de armen, de mensen aan de onderkant van de samenleving. Die zijn, zo oordeelt hij, 'de weidegrond van de rijken' (Ben Sira 13:19). En hij maakt deze vergelijking: 'Kan er vrede zijn tussen een hyena en een hond? En kan er vrede zijn tussen een arme en een rijke? (Ben Sira 13:18). En hij constateert dat een rijke naar de mond wordt gepraat en altijd het laatste woord heeft, maar wil een arme iets zeggen, dan zegt iedereen: 'Wie is dat?' En als hij struikelt, geven ze hem nog een duw mee (Ben Sira 13:23).

Ben Sira beschouwt zich als een wijze Schriftgeleerde. De Tora is zijn richtsnoer. Hij vraagt zich af hoe de Tora nog geleefd kan worden in de hellenistische wereld waar Juda deel van uitmaakt. Met de Tora in de hand de samenleving veranderen, is volgens hem geen haalbare kaart. Het is zoals het is - een onwrikbare maatschappelijke orde; en daar moet je mee leren leven. Dus zoekt hij naar wegen om de Tora in de Griekse wirwar overeind te houden. Dat kan enkel in het persoonlijke leven, meent hij, op de paar vierkante meter van je bestaan. Van het openbare leven houdt hij zich zoveel mogelijk afzijdig.

Maar intussen biedt hij wel een beschrijving van de arbeidsverdeling in de steden. Hij noemt een hele reeks ambachten en geeft er blijk van ambachtslieden hoog te waarderen. En hij komt tot de conclusie (Ben Sira 38:31-32a):

Allen vertrouwen zij op hun handen
en ieder van hen is wijs - dat wil zeggen: vaardig - in zijn werk.
Zonder hen blijft de stad onbewoond,
komen er geen gasten en geen reizigers.

Maar, let wel, hij voegt er onmiddellijk aan toe (Ben Sira 38:32b-33):

Maar in de volksraad hebben zij niets te zoeken
en aan de volksvergadering nemen zij niet deel,
op de rechterstoel zitten zij niet
en over vonnissen hoeven zij niet na te denken.

Anders gezegd: schoenmaker, blijf bij je leest. Beoefen je ambacht naar beste kunnen en houd het daarbij. Maar laat het bestuur over aan de wijzen, de geleerden, de intellectuelen. Dat bepleitte Plato al in de vierde eeuw, in de nadagen van de democratie in Athene.

In zijn waardering van handenarbeid die bijdraagt aan 'de schepping van de wereld', zoals Ben Sira het formuleert, is hij onmiskenbaar Joods. Maar als hij het hebben van genoeg 'vrije tijd' als voorwaarde stelt om een wijze te kunnen worden - daarin is hij onmiskenbaar Grieks.

Ben Sira is één stem in een lange traditie met een veelheid van stemmen die proberen in telkens wisselende omstandigheden antwoorden te formuleren op de vragen die het leven stelt. Stemmen en tegenstemmen die tezamen een Groot Verhaal vormen waaruit het verlangen spreekt toch hier en daar, waar ook maar mogelijk, het menselijk samenleven te veranderen ten goede.

De kern van dat 'Grote Verhaal' is misschien wel voor het eerst te vinden in oud-Hebreeuws geschreven op een *ostrakon*, een potscherf, geschat op een ouderdom van meer dan drieduizend jaar. Daar staat: 'Spreek recht over slaaf en weduwe. Spreek recht over wees en vreemdeling. Verdedig de misdadiger, verdedig de arme en de weduwe. Wreek met 's konings hand de bedelaar en bied onderdak aan de slaaf. Ondersteun de vreemdeling.' Drie dikke strepen onder deze woorden, dit *magna charta* van humane beginselen, deze Tora *avant la lettre*.

Bij Ben Sira lezen we, zovele eeuwen na die oud-Hebreeuwse tekst, geschreven op een potscherf (Ben Sira 31:15):

Beoordeel de gevoelens van je naaste als die van jezelf
en denk na bij alles wat je doet.

Je kunt die eerste regel ook zo lezen: 'Beoordeel de gevoelens van je naaste die is zoals jij.' En aan dat 'die is zoals jij' zou je kunnen toevoegen 'je gelijke'. Dus: 'Beoordeel de gevoelens van je naaste die is zoals jij, je gelijke.' Daar kun je op variëren: 'Wat jij wilt dat aan jou geschiedt, doe dat ook aan een aan ander.' En dat allemaal als samenvatting en toespitsing van heel de Tora, in de eerste eeuw van onze jaartelling, ten tijde van Jezus en van Paulus, getypeerd als *kelal gadol*, de 'grote opdracht', die ook bekend staat als de 'gouden regel'. En die gouden regel is zelf weer ontleend aan de Tora, het boek Leviticus (19:18): 'Doe liefde je naaste die is zoals jij, je gelijke.' De Tora volgemaakt. Op de spits gedreven.

We zijn onder een wet gesteld. Onder een grondwet die opent met het gelijkheidsbeginsel, artikel 1. Het staat er zwart op wit. Daar valt toch niet aan te tornen? Maar sommige politici van extreemrechts pleiten voor afschaffing van dat beginsel - want er komen mensen van buiten en die willen we niet; en ze zijn ook nog moslims voor het overgrote deel, en die willen we nog minder.

Maar ook nu het er nog is, zwart op wit, wordt het gelijkheidsbeginsel in de samenleving op heel veel manieren met voeten getreden. Niet enkel in hoe mensen zich gedragen, maar ook als resultaat van politieke beslissingen.

En wat misschien nog dieper gaat en mensen nog harder raakt, is de 'uitzonderingstoestand' die kleeft aan wetgeving. De 'uitzonderingstoestand', als bewuste politiek, wil zeggen: mensen worden uitgesloten, ze mogen er niet bij horen, zijn buiten de wet geplaatst, genieten geen enkele wettelijke bescherming en kunnen zich tot geen rechtsinstantie wenden; de massa's der illegalen, zonder verblijfspapieren, zonder rechten - we mogen ze nog net een kom soep aanreiken.

Het is een van de grote impasses van onze samenleving en cultuur. Wie komt hiertegen in verzet? Wat is daarvoor nodig? Hoe solidariteit organiseren? Wie zijn wij nog als we dat niet kunnen? Wij mensen.